

Kako se je življenje slovenske manjšine spremenilo v videmski pokrajini (v Reziji in Benečiji) v zadnjih tridesetih letih

How the Life of the Slovenian Minority
in the Province of Udine (in Resia and Benecia)
Has Changed in the Last Thirty Years

Luigia Negro

1.04 Strokovni članek
DOI 10.4312/svetovi.1.1.127-133

IZVLEČEK

Prispevek vsebuje nekaj osebnih premislekov o trenutnem položaju slovenske manjšine v videmski pokrajini (Reziji) trideset let po osamosvojitvi Slovenije. Izpostavljene so predvsem pozitivne plati, ki so vplivale in vplivajo na manjšino ter ohranjanje slovenskega jezika in kulture. Dogodki vključujejo izdajo zaščitnih zakonov št. 482/1999, 38/2001 in 26/2007.

KLJUČNE BESEDE: Rezija, Benečija, slovenska manjšina, zaščitni zakoni, trideset let osamosvojitve Slovenije

ABSTRACT

The contribution contains some personal reflections on the current situation of the Slovenian minority in the Italian province of Udine (Resia and Benecia) thirty years after Slovenia achieved its independence. It above all highlights those aspects that have had a positive influence on the lives of minority members. This includes the issuance of protection laws nos. 482/1999, 38/2001, and 26/2007.

KEYWORDS: Resia, Benecia, Slovenian minority, protection laws, thirty years of Slovenian independence

V prispevku avtorica predstavlja nekatere osebne misli o aktualnem položaju slovenske manjšine v videmski pokrajini po tridesetih letih samostojnosti Republike Slovenije s fokusom na Reziji. Kaj se je spremenilo v zadnjih tridesetih letih oziroma kako je osamosvojitve Slovenije vplivala in vpliva na naše kraje pri slovenski manjšini na Videmskem?

Da je Slovenija postala samostojna republika, je pomagalo in še vedno pomaga, saj dobri in mirni mednarodni odnosi med Republiko Italijo in Republiko Slovenijo pozitivno vplivajo tudi na naše kraje. Pomembni trenutki, kjer se ti dobri stiki lahko vidijo, so na primer srečanja na visokih ravneh, kot je bilo v Trstu leta 2010, ko so se sestali trije predsedniki – Italije (Giorgio Napolitano), Slovenije (Danilo Türk) in Hrvaške (Ivo Josipović), ali leta 2020, ko sta se v Trstu in na Krasu srečala predsednik Slovenije Borut Pahor in predsednik Italije Sergio Mattarella. Dva primera, dva dogodka, ki pa sta zelo pomembna. Seveda so bila tudi druga srečanja med Italijo in Slovenijo, ki so potekala na različnih nivojih na katerih se je govorilo tudi o položaju in problematiki slovenske manjšine v Furlaniji - Julijski krajini. Omenim naj samo srečanje med predsednikom Giorgiem Napolitanom in slovensko krovno organizacijo SKGZ, Slovensko kulturno gospodarsko zvezo, in SSO, Svetom slovenskih organizacij, ki je potekalo 29. maja 2012 v Stazione Carnia, v občini Venzona/Pušja vas. Na tem sestanku sem bila prisotna ter sem tudi imela možnost pozdraviti predsednika in mu predstaviti naše potrebe.

V tem obdobju smo kot posledico dobrih mednarodnih odnosov med Italijo in Slovenijo dobili zaščitne zakone. Prvi zaščitni zakon je iz leta 1999. Gre za okvirni državni zaščitni zakon št. 482/1999, ki priznava dvanajst jezikovnih manjšin, zgodovinsko prisotnih v Italiji: med temi je tudi slovenska. Dve leti kasneje smo dobili poseben državni zaščitni zakon št. 38/2001, ki ščiti prav slovensko manjšino v deželi Furlaniji - Julijski krajini. Leta 2007 je tudi dežela Furlanija - Julijska krajina sprejela svoj deželni zaščitni zakon št. 26/2007 za slovensko manjšino, prisotno v Furlaniji - Julijski krajini.

Zaščitni zakoni predvidevajo več reči: od šolanja v slovenščini do ekonomskega razvoja slovenske manjšine v videmski pokrajini, od uporabe slovenskega jezika v javnih upravah do vrnitve nekaterih imovin v Trstu in Gorici slovenski manjšini.

V videmski pokrajini sprejetje zaščitnih zakonov ni bilo lahko. Na to sta vplivali in še danes vplivata zgodovina in tudi politika predvsem po drugi svetovni vojni in med hladno vojno, zato je sociolingvistična situacija na Videmskem posebna in drugačna od tiste na Tržaškem ali Goriškem, kjer je imela slovenska manjšina drugačno zgodovino. Zato lahko rečem, da ljudje v naši pokrajini delno še danes težko sprejemajo dejstvo, da je jezik, ki ga govorimo, slovensko narečje. To je proces, ki potrebuje veliko časa.

Zaščitni zakoni ostajajo temeljni kamni, na podlagi katerih lahko pomagamo našim ljudem to sprejeti. Zaščitni zakoni so nam pomagali tudi pri razvoju slovenskih organizacij na Videmskem. Če pogledamo slovenske inštitucije, ki trenutno delujejo na našem območju, lahko rečem, da so zakoni pomembni tudi zato, ker nam pomagajo medsebojno sodelovati. Razvile so se ustanove, kot je Zveza slovenskih kulturnih društev, ki je odprla svoj sedež v Reziji že leta 1990, ali na novo nastale slovenske organizacije, na primer Inštitut za slovensko

kulturo (*Istituto per la cultura slovena*) v Špetru (*San Pietro al Natisone*). Ta je bil ustanovljen leta 2006 ter povezuje društva, ki delujejo v videmski pokrajini, in jim pomaga. Pomembno vlogo ima v mreži, ki združuje muzeje oziroma muzejske zbirke na tem območju. Lepe izkušnje smo imeli na primer z evropskim projektom *Zbor Zbirk: Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom* (*L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso*), ki se je pričel 1. oktobra 2012 in se končal 30. marca 2015. Vodilni partner je bil ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica. Partnerji so bile občine z obeh strani meje, Univerza v Vidmu in Inštitut za slovensko kulturo v Špetru. Dobra izkušnja tega projekta je pripeljala do novega projekta, imenovanega *Mismotu*, ki povezuje muzejske zbirke v videmski pokrajini. Projekt financira dežela Furlanija - Julijska krajina s sredstvi iz zaščitnega zakona 38/2001. Muzeji so ustanove, ki delujejo bodisi za domačo skupnost bodisi za obiskovalce. So prostori, kjer so predstavljeni slovenski jezik in narečja, šege, dejavnosti slovenske manjšine in še marsikaj. Vse to pozitivno vpliva tudi na ekonomijo naših dolin.

Pomembno vlogo pri ohranjanju slovenskega jezika igra tudi večstopenjska šola Pavel Petričič v Špetru s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom, ki deluje že desetletja in je postala državna po zakonu 38/2001. V tej šoli se otroci učijo slovenski knjižni jezik, imajo pa možnost poglobiti znanje svojih domačih narečij. Tudi Glasbena Matica je pomembna slovenska inštitucija, ki deluje v Špetru, Bardu in Kanalski dolini. Na tem območju delujejo mnoga društva, manjše ustanove, zbori, folklorne skupine. Vsi ti si prizadevajo, da se ohranijo slovenski jezik ter navade in kulturna dediščina, čeprav na ljudi – predvsem mlade – močno vplivata tudi italijanski jezik in kultura.

Če želimo pogledati naprej v bodočnost, lahko rečem, da je pomembna posledica dobrih odnosov med Italijo in Slovenijo tudi projekt *EPK, Evropska prestolnica kulture Gorica in Nova Gorica 2025*. V prihodnjih letih se bo o tem veliko govorilo in pisalo. Seveda bo glavno vlogo igrala slovenska manjšina na Goriškem, mislim pa, da bomo vsaj delno vključeni tudi mi iz videmske pokrajine. To bo lepa priložnost za sodelovanje in promocijo celotnega območja.

REZIJA

Lega

Rezija je dolina ledeniškega izvora, ki leži na severovzhodnem delu Furlanije - Julijske krajine, na meji s Slovenijo. Obkroža jo veriga gora, katere najvišji vrh je Kanin, ki meri 2587 m nadmorske višine. Občina Rezija s svojimi 119 km² obsega dolini rek Rezija (po domače ta *Vilika wōda*, po starem morda *Bila*) in Učja. Njeno središče je Ravanca (*Prato*), drugi kraji pa so Bila (*San Giorgio*), Njiva (*Gniva*), Liščaca (*Lischiazze*), Ta-na Huzdë (*Gost*), Osojane (*Oseacco*), Solbica (*Stolvizza*), Korito (*Coritis*) in Učja (*Uccea*). Šteje manj kot tisoč prebivalcev.

V gozdovih hribovitih predelov prevladujeta črni bor in bukev, ravnice v dolini pa so delno namenjene senožetim in poljem. V zadnjih dvajsetih letih se je razvilo gojenje doma-

čega česna, ki mu domačini rečejo *strok*. Po višjih legah so povsod razsejane številne planšarije in pastirski stani – *planine*, ki se zdaj uporabljajo predvsem kot vikendi.

Zgodovina

Od poznega srednjega veka do sodobnega časa je bila Rezija v glavnem odvisna od tisočletne opatije v Mužcu, ki jo je leta 1085 ustanovil oglejski patriarh Swatobor (11. stoletje–23. 2. 1086). Cerkev opatije je bila blagoslovljena leta 1119.

Po obdobju t. i. Furlanske domovine oziroma Patrie del Friuli (1077–1420), ko so to upravno, politično in versko enoto vodili oglejski patriarhi, je v času Beneške republike (1420–1797) fevd Mužac upravljal nerezidenčni opat, imenovan *commendatario*, ki ga je na lokalni ravni zastopal guverner. Opatijo je Beneški senat ukinil leta 1773 in tako zapečatil usodo dolgega fevdalnega obdobja. V sodobnem času, po kratkotrajni vladi habsburške monarhije, Napoleonove Kraljevine Italije (takrat, okoli leta 1805, je bila ustanovljena sedanja občina Rezija) in avstrijskega cesarstva, je Rezija leta 1866 prešla pod Kraljevino Italijo.

SLOVSTVENA FOLKLORA V REZIJU

V Reziji se je ohranila zanimiva slovstvena folklor, ki jo sestavljajo pravljice, pripovedke, ljudske pesmi ter druge pripovedi in pričevanja. Strokovnjak, ki se je najbolj zanimal za rezijansko slovstveno folklor, je bil slovenski folklorist in akademik dr. Milko Matičetov (1919–2014), eden najpomembnejših evropskih strokovnjakov s tega področja. Že v štiridesetih letih minulega stoletja je začel zbirati na stotine pravljič in pripovedk. Med njegove najpomembnejše publikacije uvrščamo knjigo *Zverinice iz Rezije* (1973; 2014).

S slovstveno folklor Rezije se vrsto let ukvarja tudi furlanski jezikoslovec Roberto Dapit, ki še vedno opravlja raziskave, objavlja številne študije in sodeluje pri znanstvenih publikacijah.

Čudežne pravljice pripovedujejo o kraljih, princih in princesah. Nekatere so posvečene divjim bitjem, kot so *Dujak* (Negro in Dapit 2004: 17) in *Dujačesa* (Negro in Dapit 2004: 17) ter tudi *Gardinica* (Di Lenardo in Quaglia 2017a: 15; 2017b), katere poimenovanje izhaja iz pridevnika *gärd/grd*. Drugi pravljичni bitji sta *Dardej* (Negro in Dapit 2004: 17) in *Löl kutleč* (Negro in Dapit 2004: 17); še danes sta znana zaradi moči in velikosti. Značilna je tudi *Kodkodeka* (Negro in Dapit 2004: 86), ki je zažgala hišo in s tem celo Solbico. Najbolj znana protagonista živalskih pravljič sta lisica/*lisica* in volk/*uk* (Negro in Dapit 2004: 16). Povedke pripovedujejo o neznanem, o onstranstvu ter o življenju svetnikov, Jezusu in sv. Petru.

Med pripovednimi pesmimi moramo omeniti pesmi v katerih nastopata »Sveti sinti Lawdić« in »Linčica Turkinčica«. Prva, ki odseva mit o Orfeju, pripoveduje, kako je kralj David s »*trombeto*« iskal očeta, mater in brata v peklu ter kako jih je rešil. V drugi pa nastopa kralj Matjaž, »*unğarski kraj*«, ki je s pomočjo *Linčice Turkinčice*, hčerke turškega sultana, zbežal iz turškega zapora. Zanimive so tudi pesmi o *Lepi Vidi*, ki je v Reziji poznana tudi z imenom *Lipa Lina* oziroma *Lipa Wida* (Negro in Dapit 2004: 17). V dolini so še danes

LUIGIA NEGRO

*Kako se je življenje slovenske manjšine
spremenilo v videmski pokrajini*

(v Reziji in Benečiji) v zadnjih tridesetih letih

zelo znane verske pesmi, v katerih nastopata *Tičica Arličica* in *Sveti sint'Antunišič*. Izstopajo še otroške pesmice, uganke, reki in zgodbe o realnem življenju.

LJUDSKA GLASBA IN PLES

Rezijanska ljudska glasba uporablja dva inštrumenta: violino, ki ji pravijo *čitira*, *ta mala čitira*, in violončelo, ki ga imenujejo *bünkula*, *bünkalice*, *brünkula*, *ta vilika čitira*, *bäs*. Violino so po vsej verjetnosti uvedli Rezijani, ki so se vračali iz emigracije v srednjeevropskih državah. Klasični violinski godci skrajšajo mostiček, kar povzroča večjo napetost strun in dovoljuje mnogo višji ton akordov. Po pričevanjih je *čitira* prišla v rabo šele v 19. stoletju, prej so po vsej verjetnosti uporabljali dude. Tako beremo v knjigi *Citira* muzikologa Julijana Strajnarja (1988: 71): »Vendar lahko na podlagi etnomuzikoloških raziskav z veliko verjetnostjo rečemo, da so dude uporabljali v Reziji še v 18. stoletju, morda vse do prve polovice 19. stoletja.« Violončelo je prirejeno na tri strune, od katerih sta dve jekleni, tretja pa iz vlaken. Mostiček je bolj masiven od klasičnega in tudi lok je močnejši. Med igranjem ritmično udarjajo po tleh zdaj z enim zdaj z drugim stopalom. Godci ne poznajo not, igrajo po posluhu in držijo *čitiro* na rebrih, ne pa pod brado. Večina godcev se nauči večje število skladb in večkrat sami komponirajo nove.

Rezijani plešejo v paru. Plesalca se ne dotikata, vsak pleše samostojno, ob glasbi pa si ritmično izmenjujeta mesto. Še danes v Reziji plešejo po domače vsi: stari, mladi in celo otroci. Lahko rečemo, da sta jim domača glasba in ples dobesedno v krvi.

REZIJSKE NOŠE

Dekliško nošo je sestavljalo belo spodnje krilo, *ta zdulinja kotula*, in bela srajca, *srakica*. Nad srajco so oblekle enobarvni žametni brezrokavnik, *pet*. Črna obleka, *čamažot*, brez rokavov in z globokim izrezom na prsih, je segala do gležnjev. Za visoki *pas* iste barve, kot je bil brezrokavnik, so zatikale belo ruto. Bele pletene bombažne dokolenke, *blače*, črni čevlji ali copate in pisana ruta na glavi, *facolët*, so dopolnjevali praznično nošo (Negro 2017: 12). Poročena žena je nosila široko krilo, *kotulo*, in prilegajoč se jopič, *güpo*, ki je z dolgimi rokavi segal do bokov. Naglavna ruta s cvetličnimi vzorci je bila po navadi rjave barve. Vdove so nosile enako obleko, vendar je bilo vse črno.

Moški noši sta dve: fantovska in obleka premožnejšega moža. Fantovsko so sestavljali bela srajca, črne hlače, *bragese*, do kolen, barvan telovnik z dvojno vrsto medeninastih gumbov, iz žepa je molela pisana ruta; bele dokolenke in črni čevlji, *čriwji ziz prejo*. Na glavi so nosili črn klobuk, *te nizki klubük*. Premožnejši moške so nosili še daljši črn jopič z repom, *güpa ziz repon*, in črn cilinder, *te visöki klubük*.

Pustne noše

Žensko pustno nošo sestavljajo tri bela krila različnih dolžin: *ta dulga*, *ta sridnja*, *ta kratka kotula*. Vsaka je obrobljena z barvnimi trakovi in belimi čipkami. Rokavi široke bele srajce

so nabrani, manšete okrašene s čipkami. Iz visokega pasu molijo pisani trakovi. Nogavice in čevlji so beli. Na glavi nosijo visok bel klobuk, okrašen s pisanimi papirnatimi rožami, čipkami in zvončki. Moška noša je povsem enaka ženski, razlikuje se le v številu kril (eno) in v klobuku, ki je nižji.

Noše, ki predstavljajo oblačila domačinov v začetku 19. stoletja, ohranja domača folklorna skupina.

REZIJANSKO NAREČJE

Rezija leži zunaj slovenskega matičnega območja in je obenem jezikovno svojevrstno območje tudi v okviru slovenske skupnosti v Italiji, kamor sodi po teritorialni legi (Rupel 1990: 107). V dolgih časovnih obdobjih se je rezijanščina razvijala drugače od drugih zvrsti slovenskega jezika. Kot piše Han Steenwijk (b. n. l.), se je rezijanščina razvila iz istega alpskoslovenskega jezika, ki je bil podlaga današnji slovenščini, in je bila v srednjem veku del koroške slovenske narečne skupine. Toda od 15. stoletja dalje, po priključitvi Furlanije Beneški republiki, so se stiki med Rezijo in Koroško zrahljali. Čeprav po svoji govorici in slovstveni folklori Rezija nedvomno spada k slovenskemu svetu, sta »njen zgodovinski in socialni razvoj botrovala situaciji, da se danes Rezijani s težavo identificirajo s slovensko kulturo, imajo se celo za drug narod z lastnim jezikom in kulturo« (Steenwijk b. n. l.). Takšna sociolingvistična situacija je delno še prisotna, vendar se obenem v zadnjih desetletjih tudi s pomočjo publikacij jezikoslovcov in zaščitnih zakonov razvija zavest med ljudmi o tem, da je rezijanščina del slovenskega jezika in da so Rezijani del slovenske manjšine Furlanije - Julijske krajine.

Kar zadeva ohranjanje narečja v zadnjih desetletjih, je bilo veliko storjenega. S pomočjo jezikoslovca Hana Steenwijka (1994; 1999; 2005) so bili objavljeni pravopis, slovnica in slovar rezijanskih narečij. Tečaje rezijanščine za odrasle pa je v letih 2000–2006 začel in preoblikoval jezikoslovec Matej Šekli. Ogromno dela je bilo narejenega tudi na področju krajevnih toponimov. Te je raziskoval jezikoslovec Roberto Dapit, ki je napisal tri knjige o krajevnih toponimih Rezije (Dapit 1995; 1998; 2008).

V domačih šolah so predvidene učne ure za pouk rezijanske kulture in rezijanščine. Kulturno društvo Rozajanski Dum je s svojimi člani od leta 1991 do leta 2007 sodelovalo z domačo šolo. In še dandanes za te ure skrbijo nekateri domačini, ne pa šolsko učiteljsko osebje, saj nihče izmed učiteljev ne zna domačega narečja. Vsako leto izidejo publikacije v rezijanščini, med katerimi izpostavljam rezijanski koledar in glasilo *Nāš glas / La nostra voce*. Leta 1994 so bile postavljene prve dvojezične krajevne table. Velikega pomena je tudi tedenska oddaja *Te rozajanski glas*, ki jo že več kot 40 let oddaja postaja Radio Trst A – RAI.

Vseeno je vpliv italijanskega jezika zelo močan, predvsem zaradi šole in medijev. Za zaključek svojega prispevka pa bi dodala, da živimo v času, ko lahko še marsikaj naredimo, zato se bomo še naprej trudili, da ohranimo naše narečje, šege in navade ter damo še več prostora slovenskemu jeziku.

LUIGIA NEGRO

*Kako se je življenje slovenske manjšine
spremenilo v videmski pokrajini*

(v Reziji in Benečiji) v zadnjih tridesetih letih

CITIRANE REFERENCE

- Dapit, Roberto 1995 *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo, 1. Area di Solbica/Stolvizza e Korito/Coritis*. Padova: CLEUP.
- 1998 *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo, 2. Area di Osoanë/Oseacco e Učja/Uccea*. Padova: CLEUP.
- 2008 *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo, 3. Area di Bila/San Giorgio, Njiwa/Gniva e Ravanca/Prato*. Padova: CLEUP.
- Di Lenardo Krükižawa, Elena (Jelica tu-w Borovičjē) in Catia Quaglia 2017a *Ta prawā pravicā od lisica od Rezia / La vera storia della volpe di Resia*. Ravanca: Circolo Culturale Resiano, »Rozajanski Dum«.
- 2017b *Ta prava pravicā od lisica od Rezia / Resnična pravljica o lisici iz Rezije*. Ravanca: Circolo Culturale Resiano, »Rozajanski Dum«.
- Matičetov, Milko 1973 *Zverinice iz Rezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- 2014 *Zverinice iz Rezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Negro, Luigia 2017 *Rezija/Resia*. Ravanca: Kulturno društvo »Rozajanski Dum«, Gorica: Kulturna zadruha Maja in Solbica: ZSKD – Rezija.
- Negro, Luigia in Roberto Dapit 2004 *Raccontami una favola*. Ravanca: Kulturno društvo »Rozajanski Dum«.
- Rupel, Aldo 1990 *Tabor »Rezija 89«*. Trst: SLORI in NŠK.
- Steenwijk, Han 1994 *Ortografia resiana Tö još rozajanskë pisanjē*. Padova: CLEUP.
- 1999 *Grammatica pratica resiana – Il sostantivo*. Padova: CLEUP.
- 2005 *Piccolo dizionario ortografico resiano – Mali bisidnik za tö još rozajanskë pisanjē*. Padova: CLEUP.
- b. n. l. 'Il Resiano.' Spletni vir: <<http://www.resianet.org/site/resiano/>>, 5. 11. 2022.
- Strajnar, Julijan 1988 *Citira: La musica strumentale in Val di Resia*. Videm: Pizzicato in Trst: ZTT/EST.